

Summam ut eo citius consequatur, nostras etiam benignas Commendatitias expetiit. Cum autem praefata Principissa brevi hinc in partes *Pomeraniae* discedendi propositum habeat, ac prius negotia sua disponere, et accomodare intendat. Sinceritatem Vestram pro ea clementer requirendam esse duximus. Velit eo favore, ac benevolentiae suae declaratione praetensionem ejusdem promotam esse, ut ipsa contentationem suam quantocyus consequi valeat. Factura in eo Sinceritas Vestra rem nobis quoque gratam, et acceptam. Cui in reliquo firmam valetudinem ac prosperos rerum successus comprecamur. Datum in Civitate nostra *Vienna*, die 29-a mensis aprilis Anno Dni 1640.

Ferdinandus m. p.

Georgius Lippay m. p.

Eppus Agriensis.

Georgius Orosy m. p.

Az eredetiből, mely találta Mike S. úr gyűjteményében.

A LÉLEKNEK

A SZERVES TEST FELETTI HATALMÁRÓL.

ELÉADÁ

PURGSTALLER JÓZSEF, RT.

Szándékom levén a léleknek a szerves test feletti hatalmát tüntetni ki, okszerűnek tartom, hogy mindennek előtt a szóban levő hatalomnak sajátságát hozzam tisztába.

Két évvel ezelőtt a fejlődés eszméjéről értekezvén, arra figyelmeztettem, hogy a tevékenység minden jelenetnek és eseménynek kútfeje; hogy e tevékenység az önálló egyes lényekben sajátságos módon van meghatározva, s hogy e sajátság teszi a létezőknek önállóságát, jellemét, föladatát; minélfogva értelmünk a lényegileg megkülönböztetett önálló lényeknek sajátságos működésmódot azaz törvényt s tevékenységük elé tűzött sajátságos czélt tulajdonít.

De a létezők e sajátságon kívül némely közös tulajdonságokkal vannak fölruházva, és pedig a végett, hogy e tulajdonságok eszközlésével egyesüljenek s közlekedjenek egy-

mással, és ezen közlekedés útján fejlődjenek azaz nyilatkoz-
tassák sajátságukat és teljesítsék hivatásukat.

A létezőknek ezen alkotásából kiviláglik, hogy a fejlődést két tényező eszközli: az egyik belső, úgy mint az önálló lénynek sajátságilag meghatározott tevékenysége, s e tevékenységének sajátságos törvénye és célja; a másik külső, tudniillik az önálló lénynek közlekedése más létezőkkel. Ekkép a létezők fejlődését, azaz átalakulását és tökélesedését, a belső tevékenység, jelesen a céloknak és törvényeknek hatalma, tehát eszmei hatalom vezérli. Ily hatalmat gyakorol a test felett a lélek is.

A felhozott eszmei hatalmat az egyoldalú anyagi világnézet el nem ismeri, vagy inkább félreismeri, mirek oka az, hogy csak azt tekinti, a mi szemlélhető, tehát a létezőknek külszínéhez tapad, és azoknak mélyébe nem nyomul. Az anyagelviség az élettelenek és élők országában nem lát egyebet pusztá átalakulásnál, melyet az anyagi elemek vegyülete eszközöl; s bár az átalakulást gépészeti és vegyészeti törvényekből keletkezteti, nem tudja e törvényeket alapjokra vezetni vissza, nem tekintvén és nem méltányolván a létezők tevékenységét vezérlő célokat, a valóban eszmei hatalmat.

Igaz, hogy a céloknak és az ezeket kijelölő eszméknek vizsgálata a bölcsészetet illeti; ilyenmő nyomozásba a természettudomány nem bocsátkozik, a világi jelenetekre és ezeknek törvényeire szorítkozván. Hogy a természettudománynak joga van ily határozott körre szorítkozni, elismerjük; mert tudjuk, hogy mindegyik ága a tudománynak határozott területen foglalkodik, melyen túl lépni nem tartozik. De épen e korlátoltság oka annak, hogy a természettudomány nem képes a jelenetek törvényeit, mint mondám, alapjokra vezetni vissza, következőleg nem képes tulajdonkép értelmezni. Ugyanis értelmezni annyit tesz, mint a tényeket azaz jeleneteket és eseményeket belső alapjokból származtatni; mire nézve kíváncsi, hogy a létezőknek belsejét, azoknak sajátságát, jellemét, földadatát, tehát való lényegét ismerjük meg. A jeleneteknek törvényeit a létezőknek sajátságos földadata azaz célja alapítja; e sajátságos cél teszi az önálló lények belsejét, ez szabja működésmódjukat azaz törvényöket.

Korunkban a természetbúvárok közül sokan oda irányozzák törekvésöket, hogy nem csak a külvilág eseményeit, hanem az életnyilatkozatokat is gépészeti és vegyészeti folyamatokból származtathassák. Hogy e törekvés nem sikerülhet, könnyen meggyőződik az, ki e természetbúvárok elfogultságát és fonák eljárását kíséri figyelemmel. Lássuk közelebb.

Tudjuk, hogy a természettudomány az észleleteket és kísérleteket használja módszerül. E nyomozás útján fedezte föl a lökés, esés, világosságtörés, nehézkedés, a villanyosság és delejesség törvényeit, melyek azt fejezik ki, a mi az említett jelenetekben állandóan fordul elő. Ebből érthetni, hogy a tapasztalás útján fölfedezett törvények a jeleneteknek azon körére szorítkoznak, melyben előfordúlnak, s melynek sajátosságát képezik. Világos tehát, hogy a tapasztalás a természetnek csak különleges (specialis) törvényeit ismerteti meg velünk; ezeket egyetemeseknek csak azon tekintetből nevezzük, mert azt tapasztaljuk, hogy az egynemű jelenetek sajátosságos törvényeiket állandóan azaz mindenkor és mindenütt követik. Azonban jól kell megjegyeznünk, hogy a természettudomány szorosan véve egyetemes, a világegyetemre vonatkozó törvényeket nem mutathat föl törvénykönyvében; annál kevésbbé hivatkozhatik örök törvényekre, mert az öröklét oly eszme, melynek nincsen helye a természettudomány szótárában.

Kérdem most: okszerű-e a létezőknek bizonyos nemére szorító törvényeket minden létezőre egyenlően kiterjeszteni? s ha ezt túlzásnak kell bélyegezni, igazolható-e azon eljárás, mely arra czéloz, hogy az élő lények tevékenységét az élettelen munkálkodásából, a holt anyagi elemek vegyületéből és gépszerű működéséből keletkeztesse? Nincs-e lényeges különbség az élettelen és élő lények jelenetei közt? s ha ezen különbség létezik, nem okszerű-e azt a lényeknek eredetileg és sajátágilag meghatározott tevékenységére alapítani? Tekintsük a szerves élet nyilatkozatait!

A testi szervezet a gépezettől lényegileg különbözik; e különbség kitüntetésére nem az anyagi szerkezetet, hanem a sajátosságos belső tevékenységet, az életműködések által nyilatkozó eszmei hatalmat veszem tekintetbe. Félreértés kikerülése végett mindenek előtt emlitem, hogy a fejlődésnek legalsóbb

fokán álló élettelen természetet is belső tevékenység, a törvények és célok eszmei hatalma vezeti, csak hogy e hatalom a létezésnek ezen alacsony fokán nagyon korlátozott, úgy hogy e téren a létezők egyfelől önfentartásukra vannak utalva, más felől arra hivatva, hogy a szerves testek alakulására, tehát külső célok elérésére szolgáljanak eszközül. Tévednek tehát azok, kik az anyagi elemektől a belső tevékenységet teljesen megtagadják, s azokat egyedül külső befolyástól teszik függők, annyira, hogy ez által önállóságukat lerombolják. Bizony ha az anyagi elemek pusztán szenvedőleges állapotban vannak, úgy nincs való önállóságuk, mert ezt a sajátosságos tevékenység, ennek határozott feladata jellemzi. A belső tevékenységtől megfosztott anyagi elemek a külső behatást nem viszonzhatják ellenhatással, nem bírhatnak vonzó és taszító erővel, nem eszközölhetnek való mozgást. Ekkép tekintve, az anyag nem egyéb a pusztá térnél, mely magában foglalja a terjedtséget, oszthatóságot, sőt áthatlanságot is, minthogy részei egymáson kívül állanak, tehát egymást kizárják. Célyszerűnek tartottam e helytelen nézetre az anyagi elemekről figyelmeztetni, hogy az eszmei hatalom tagadóinak fonákságát szembeütlővé tegyem.

Ha már az élettelen természetben is belső tevékenység szerepel, mely a törvények és célok vezérlete alatt áll, valamint azt a természetben jelentkező törvényszerűség, rend és ezélszerűség tanúsítja; úgy kell hogy a belső tevékenység és a vele járó eszmei hatalom a felsőbb rendű lények körében, az élők országában annál is fényesebben legyen kitüntetve. E nézetet sokan védik; vannak ellenben mások, kik a testi szervezetben nem látnak egyebet művésziileg szerkesztett gépezetnél. Egyoldalú felfogása vagy az anyagi világnak, vagy a szellemnek vezeti őket e tévútra. A megtámadást közösen az életerő ellen intézik; de valamint különböző álláspontot foglalnak el, úgy e nemű hadjáratuknak is különböző cél van kitűzve, úgymint: az egyik fél az életerő lerombolásával a lelket is száműzni törekszik; a másik azon van, hogy az anyagi világ alakulását egyáltalában, s különösen a szerves testek képzését közvetlen isteni művé tegye, minélfogva bebizonyúljon, hogy a szellemen kívül más hatalom nem létezik.

Vizsgálva az ellenfél által felhozott érveket, meggyőződünk arról, hogy azok sokkal erőtlenebbek, semhogy a testi szervezést vezérlő eszmei hatalmat megdönthetnék.

Azok, kik a külvilág alakulását gépészeti és vegyészeti folyamatokra szorítják, és azokból törekszenek a szerves testek alakulását származtatni, arra hivatkoznak, hogy a vegyészeti elemzés a szerves testekben nem lel másféle anyagot, mint a mely a szervesetlen testeket alkotja. Ezen anyagi elemeknek természetét, úgy mondanak ők, a testi szervezés meg nem változtathatja, sőt kénytelen magát azon elemeknek gépészeti és vegyészeti törvényeihez teljesen alkalmazni, különben föl nem használhatja azokat, és eredményt nem hozhat velők létre.

Ezen állítást nem lehet egészen tagadni; azonban figyelemztetnem kell az ellenfélt a vegyészetnek azon fölfedezésére, miszerint a testi szervezetben az anyagi elemek oly különös összetételt nyilvánítnak, hogy azt a szerves testek sajátosságának kell tartani, már azért is, mivel az a szervesetlen testekben nem fordul elő. Ha ez igaz, mit tagadni nem lehet, úgy az élettelen természetnél felsőbb rendű hatalomnak kell léteznie, mely a különmemű testi szervezést hozza létre. Voltak és vannak mai nap, kik czélszerűnek tartják e hatalomnak közelebbi jelölésére az életerő nevet használni.

Az életerő ellenei tiltakoznak az ellen, hogy ezen erő a szerves testet alkotó anyaghoz mintegy külső hatalom járuljon, s egyáltalában az anyagnak és erőnek külső összeköttetését képtelenségnek állítják. Vogt, Moleschott, Büchner, az anyagelviség többi hőseivel együtt oda nyilatkoznak, hogy anyag és erő együtt vannak. Az anyag, úgymond Du Bois Reymond, nem szekér, melybe az erőket mint a lovakat lehetne tetszés szerint befogni és belőle kifogni. (Untersuchungen über thierische Electricität. Berlin 1848.)

Ezen ellenvetés félreértésen alapszik. Az életerő védői nem állítják, hogy elválasztva a létezőktől külön áll, sőt azt a tevékenységgel együtt az önálló létezőnek, az életre rendelt lénynak belsejéhez számítják. Tudják ők, hogy a tevékenység tehetséget, erőt tesz fel; mire nézve a sajátyszerű élettevékenységet különmemű tehetségre alapítják és azt megkülönböztetőleg

a holt természetéről életerőnek nevezik, mi által csak azt akarják kifejezni, hogy a testi szervezést sajátos tényező eszközli, hogy tehát az életnyilatkozatok az élettelen természettől különböző létezések szüleményei.

Míg teljesen nem tudjuk, mondja az ellenfél, mit képes az anyagi elemeknek gépészeti és vegyészeti folyamata a világosságnak, melegségnek, villanynek, delejnnek befolyásával végbevenni: addig a testi szervezés értelmezésére kigondolt életerőnek föltevése alaptalan.

Erre azt lehet röviden válaszolni: hogy miután az elősorolt tényezők a természet oly országában laknak és uralkodnak, melyből száműzve van az élet a testi szervezettel együtt, okszerűleg tesszük föl, hogy azok önmagokra hagyatva nem képesek a holt testekbe életet lehelleni, miért is birodalmukon kívül kell keresnünk az életnek kútforrását. Nem tagadom, hogy a világosság, melegség, delej, villany, különösen a vegyfolyam, a szerves testek alakításában közremunkálnak, de hogy ezeken kívül valamely felsőbb rendű hatalom intézkedik, mely a test szervezésében a gépészeti és vegyészeti folyamatokat eszközül használja, a többi közt azon tapasztalati adat tanúsítja, miszerint az élő lénynek származása más élőnek létét teszi föl. Ide járul azon czélszerű eljárás, melylyel az életre hivatott lény föladatát úgy teljesíti, hogy belső czélt ér el. E belső czél mint kiváló eszmei hatalom annyira uralkodik a test felett, hogy nem csak alakját, hanem tartalmát is öntevékenyen határozza meg. A szerves lényeknek e kiválóságát oly férfiak is elismerik, kik a természettudományba mélyen vannak beavatva, milyen Liebig, a híres müncheni vegyész. (Chemische Briefe. 4. Aufl. 1858.)

A testi szervezést vezető belső czélszerűséget némelyek különmemű természettörvényből keletkeztetik, mely a gépészeti és vegyészeti folyamatokat úgy irányozza, hogy az életfolyamat és a szerves test fejlődése jó létre.

Meg kell vallanom, a hivatkozás különmemű természet-törvényre, mely szerint az életfolyamat megy végbe, valóban eszélyes; csakhogy azon kérdést támasztja: mily alapon nyugszik e különmemű törvény? Nem tagadom e törvénynek létét; csak azt jegyzem meg, hogy annak alapját sem az

anyagi elemekbe, sem ezeknek összeállításába nem lehet helyezni: nem azokba, mert önmagokra hagyatva nem teremtenek elő szerves lényt; nem azoknak összeállításába, mert a pusztaszerkeztetés nem ad új erőt. Az emberi ész úgy van alkotva, hogy a természettörvényeknek pusztaszerkeztetés nem elégíti ki, hanem e törvényeknek mélyebb alapját keresi. A tapasztalásból ismert természettörvény, mint fölebb említém, nem egyéb mint a jeleneteknek állandó alakja, vagyis azon mód, mely szerint valamely külvilági tárgy jelentkezik; e jelenésmód nem elegendő a létezőnek alapos felfogására, hanem kíváncsít, hogy a jelenetek okait és céljait ismerjük meg. A természetvizsgálók a törvényeken kívül még okokat is nyomoznak, és a természettudomány csak azon okok felfedezése által halad előre. Tudva van, hogy Kepler a bolygók mozgásainak törvényeit fedezte föl, utána pedig Newton ama mozgásoknak okát a nehézkedésben lelte. Ekkép a természettudomány nehézkedő erőt különböztet meg, és vele a nehézkedés törvényeit hozza kapcsolatba. A bölcsész a létezőknek belsejéhez az erőknél és törvényeken kívül a célokat számítja, és pedig okszerűleg, mert az ész és a tapasztalás arról értesítenek, hogy a cél vezet a ható okot vagyis erőt, az szabja a sajátos működésmódot azaz törvényt. Mind ezekből foly, hogy a különmemű szerves lények sajátosságuk nyilatkoztatására az élettelen természettől különböző erővel, törvényekkel és célokkal, szóval különmemű tevékenységgel vannak ellátva, úgy hogy a szerves lények kiváló rendet képeznek. Tekintsük ezeknek tevékenységét közelebb!

A szerves lény oly hatalmat nyilatkoztat, minél fogva életföldadatát a legegyszerűbb módon teljesíti. Intézkedései ez ügyben oly bölcssek, mintha azokat természetfölötti lény, láthatatlan nemtől sugallaná. Az életfolyamat, úgymint a test képzés, táplálás és nemzés, kiszámított terv szerint megy ugyan végbe, azonban e tervnek csak körrajza van kijelölve, részleteinek kivitele az élő lénynél gondjára van bízva. Az életfejlődés nem képez időszakonként megújuló pályafutást, minő a bolygók járása; hanem e fejlődésnek minden mozzanata új meg új földadatot tűz ki, melyeknek megfejtésében az élő lénynél egyfelől külső helyzetét, másfelől elért fejlődését kell

szamba vennie. Minthogy a külvilággal közlekedésben áll, és attól a szervezethez kellő anyagot kölcsönzi, ennél fogva az élő lény kénytelen erejét szüntelen gyakorolni. Erejét a túl-nyomó külvilági megrohanás néha megtöri, azonban van tehetsége a kisebbszerű ellenséges megtámadásokat visszaverni, és a rajta ejtett sérelmeket kiigazítani. Ezeket elfogulatlanul tekintve bizton állíthatjuk, hogy az életfolyamatot belső gondviselés, kiváló eszmei hatalom vezérli.

A kitüntetett hatalom oly csodálatosnak látszik, hogy abban némelyek közvetlen isteni rendelkezést tisztelnek; mások oda nyilatkoznak, hogy lélek az, a mi az életfolyamatot viszi végbe.

Kik a szellemi világnézetet ismerik, tudják, hogy e nézet szerint minden létező, ide értve az anyagi elemeket is, érzékfölötti lény, szellemi hatalom; hogy a világi jelenetek és események amaz érzékfölötti lények nek összetételéből és rendezéséből keletkeznek; hogy végre e lények nem hatnak valóban egymásra, tehát egyesülésöket sem eszközölhetik; következöleg a világi lények alakulását egyedül a természet ura viszi végbe. Ilyféle szellemelviséget véd Lotze Hermann, a göttingai orvostanár. *Medicinische Psychologie*. Leipzig 1852. *Mikrokosmos*. Leipzig 1858.)

Lotze ellenében Carus, a dresdai orvos, határozottan állítja, hogy a lélek szervezi testét; mire nézve öntudatos és öntudatlan lelki életet különböztet meg, s azt tartja, hogy a test szervezését a lélek viszi végbe, de öntudatlanul. (*Psyche. Zur Entwicklungsgeschichte der Seele*. Von Carl Gustav Carus. Stuttgart, 1851. *Organon der Erkenntniss der Natur und des Geistes*. Leipzig, 1856.) E nézetet Fichte, a tübingai bölcsészettanár, pártolja. (*Anthropologie*. Von Immanuel Hermann Fichte. Leipzig, 1856. *Zur Seelenfrage. Eine philosophische Confession*. Leipzig, 1859.) A léleknek ilynemű fejlődését és hatáskörét Hegel felekezete is elismeri; a többi közt Erdmann (*Uiber den Naturalismus, seine Macht und seine Widerlegung*. Halle, 1854), továbbá Schaller (*Leib und Seele*. Weimar, 1855. *Das Seelenleben*. Von Julius Schaller. Weimar, 1860.)

Lotze fonáknak itéli azon tant, hogy a lélek szervező

tisztben jár el. Mindenek előtt arra figyelmeztet, hogy az öntudat alanya, a lélek, mint érzékfölötti lény, csak belső tevékenységgel bír; nem működhetik tehát gépileg, s nem alakíthatja testét.

Igaz, hogy a szellemi tevékenység teszi a léleknek mint észlénynak sajátosságát; de ebből nem következik, hogy a többi természetlényekkel közös tulajdonsággal nem bír, hanem azokkal nyílt ellentétben áll. Ha igaz volna ezen ellentét, úgy a lélek nem vonatkoznék a külvilágra, nem volna vele egyesülésben. Lotze a való egyesülést és a lényeknek közlekedését egymás közt tagadja; miért is kénytelen a természet alkotójához folyamodni, s ekkép a külvilági lények alakulását, nem különben a test és lélek közti egyesülést közvetlen isteni művé tenni. Ki az isten létét védi, elismeri, hogy minden világi esemény végelemzésben istennek intézkedése; azonban a világ főkormányának elismerése ki nem zárja az alrendű létezőknek közremunkálását, a mint azt a külvilágra vonatkozó intézkedéseink, czélszerű tetteink, czáfolhatatlanul bizonyítják. Hogy az érzékiség által korlátozott lélek a belső tevékenységen kívül még külsővel is bír, azt alább fejtegetem.

Különös súlyt helyez Lotze azon tapasztalati adatba, hogy a lélek állítólagos szervező eljárásáról mitsem tud, ezt tehát neki tulajdonítani nem lehet.

Ezen ellenvetés a léleknek élettevékenységét meg nem dönti. Vannak lelki állapotok, melyek az öntudatnak tiszta világra nem emelkednek; minők többnyire a testi élet működéseire vonatkozó érzetek és ösztönök; ilyenek azon álmok, melyek az alvajarást és alvaszólást eszközlik. Az öntudat homályosságán meg nem ütközik az, ki arra figyel, hogy bár az emberi lélek az öntudat erejével van eredetileg felruházva, mindazáltal a fejlődés törvényének levén alávétve, az öntudat is csak fokozatonként tisztul és tökélyesül. Hogy öntudatlan lelki állapot van, Lotze nem tagadhatja; mert el kell ismernie, hogy az öntudat tehetsége a gyermekben is létezik, ki mindazáltal születésének első napjaiban öntudat nélkül szükkölködik. E tényekre támaszkodva, a lélektanárok a lelki életnek két különböző kerületét határozzák meg: egyi-

két, melyben az öntudat homályos, és egy másikat, melyet tiszta öntudat világít föl. Ebből következik, hogy a lélek tevékeny lehet a nélkül, hogy e tevékenységet tiszta öntudat kíséri. De kérdés támad: tartozik-e a test szervezése a lélek hatáskörébe? e kérdés megfjtására a léleknek ösztönszerű tevékenységét kell tisztába hoznom.

A lélektan arról értesít, hogy a szellemi tevékenység az érzékiségen, ez a testi szervezeten alapszik. A testi szervezet, mint említém, oly eszmei hatalmat nyilatkoztat, mely által az önálló lény életföladatát öntevékenyen teljesíti. Ezen öntevékenység magasabb fejlődés-fokot ér el az érzékiséggel, vagyis az élő lénynak azon testi alkotásával, minél fogva életcéljait érzéssel és önkényű testmozgatással valósítja.

Vizsgálva mélyebben az érzékiséget, azt vesszük észre, hogy tevékenységének két iránya van, tudniillik: az egyik valamely külsőnek felvétele, a másik a belsőnek kivitele. E két irány a szerves élet működésmódjában is mutatkozik, úgymint a külső anyagnak felvételében és annak átalakításában belső cél szerint. Azonban a szerves és érzéki élet tevékenysége közt lényeges különbség létezik, mely abban áll, hogy a testi szervezés az anyag alakítására szorítkozik, az érzékiség pedig a külvilág állapotjait és tulajdonságait veszi tekintetbe. Az érzékiségnek két iránya szerint két tehetséget különböztetünk meg: az egyik befogadó, felfogó; a másik kivívó, végrehajtó tehetség: amazt érzéknek, ezt ösztönnek szokták nevezni; az ösztön az állati tetterőt alapítja.

Föladatomhoz nem tartozik az érzéki életet terjedelmében adni elő; ezen életből csak azon tényeket hozom fel, melyek az ösztönszerű tevékenységre árasztanak világot.

Az érzék a külvilágot terjeszti lelkiünk elé. E tehetség a végett van adva, hogy az élő lény életének állapotjait és a küllétezőknek behatásait foghassa fel, s ez által önkényű tetterejét czélszerűleg használhassa. Az érzék tehát felfogó tehetség; eljárása nem pusztán szenvedőleges, hanem valóban hatólagos is. A tapasztalás arról értesít, hogy a küllétezők felfogására külső behatás, úgynevezett érzéki benyomás kívánatik; de ezen benyomás nem elegendő, hanem kell, hogy a

lélek felfogási tehetségét a külső behatásra irányozza és saját tevékenységét a küllétezőkkel szembesítse; ennek következtében a belső tevékenység és a külső behatás közti ellentét jelentkezik. A felfogási tehetségnek ezen irányozását érzéki figyelemnek nevezzük, mely az érzéki felfogásnak hatólagos oldalát teszi.

Az érzéki felfogásnak két különböző iránya és nyilatkozata van; e két irányon az érzéki szemlélet és érzet közti különbség alapszik, és az állati tetterőre különböző befolyást gyakorol. A szemlélet és érzet közti különbség végalapjában azon ellentétből keletkezik, mely a tárgyilagos és alanyi, a külső és belső közt létezik. A szemlélet tudniillik tárgyilagos, az érzet alanyi; amaz által a lélek a reá ható és előtte jelentkező külvilág érzéki tulajdonságait fogja fel; ez alanyi hangulatot azaz kedves vagy kedvetlen lelki állapotot fejez ki, melyet az életfolyamat és a küllétezők behatása okoz. E szerint a szemlélet a beható tárgyat, az érzet a behatásból keletkező lelki állapotot terjeszti elő. Így a testek fényes területe, alakja, mozgása, szemléletek; a vidámság, undor, a hajnal látásából, az étel ízéből származó kéjérzetek.

Mind a szemlélés, mind az érzés testi ingerlésből azaz érzéki benyomásból származik; ezen kelléken kívül a benyomásnak felfogása a lelki erő által elmellőzhetlen, oly annyira, hogy a szemlélet és érzet tulajdonkép e lelki felfogásnak eredménye. Mély álomban, ájulásban, mind a két kellék, a benyomás tudniillik és felfogás, hiányzik; ha az érzéki szervek romló félben vannak, nem történhetik kellő behatás, például vakságban, süketségben, náthában; elmei szórakozáskor nincs tiszta felfogás.

Messze eltérnék tárgyamtól, ha a szemlélet és érzet jelentékenységét tüzetesen venném vizsgálat alá; ezt elmellőzve, az érzéki érzetnek befolyását az ösztönre, és állati tetterőre, fejtegetem röviden.

Az érzéki érzet arravan rendelve, hogy az állati tetterőt éleszsze azaz ösztönözze. Minden önálló lény természeténél fogva önfentartásra törekszik; az élő lény azonfölül fejlődésre, tevékenységének terjesztésére és életcéljainak előmozdítására serkentetik. Életpályáján az érzéki lény külső

befolyásoknak van alávetve, melyek erejét élesztik ugyan és edzik, de néha fejlődését akadályoztatják. Egyáltalában : a mi az élettevékenységet előmozdítja, az kedvesen illet; ellenben e tevékenység akadályoztatása kedvetlen érzeteket szül.

A lélektanárok az érzeteknek két nemét különböztetik meg. Vannak ugyanis érzetek, melyek a testi szervezet állapotából és az életműködésekből keletkeznek, minők az éhség, szomj, az egészség és betegség érzetei; ezektől különböztetjük azokat, melyek érzéki szemléléssel járnak, melyeknek a színek, hangok, szagok, ízek által gerjesztett érzetek.

Szükségesnek tartottam az érzéki érzeteknek e két nemét kijelölni, mert ezekből érthető azon különbség, mely a szoros érteményben vett ösztönök és érzéki vágyak közt létezik.

Az ösztön a szerves életre vonatkozik, sőt azon alapszik. Az érzékiséggel felruházott élő lény úgy van alkotva, hogy szerves életének állapotjai érzetek által jelentkeznek, és ezek által indítatik arra, hogy életszükségleteit kielégítse, veszélyeit pedig távoztassa. Ezen életszükségletek és veszélyek általában véve belső nyugtalanság és kedvetlenség által nyilatkoznak; az általuk élesztett törekvésnek kielégítése kedves érzetet szül. Az ösztön közvetlenül a szerves élet fentartására céloz, és erre nézve egyáltalában életöszöntönek nevezetetik; társai az étel, ital, kiürülés ösztönei.

Az ösztöntől az érzéki vágy az által különbözik, hogy ez utóbbi közvetlenül érzéki szemléléstől veszi eredetét, de közvetve a szemléléssel egybekötött érzet által gerjesztetik, melynek eredménye a kívánság, vagy utálás, a mint az érzet tárgya kedves vagy kedvetlen. Annyi a vágy, a hány a tárgy, melyeket az érzés útasítása szerint testi életünk irányában jótékonyaknak vagy kártékonyaknak lelünk. Az ösztönök hathatósága egyáltalában az életszükségletek és veszélyek sürgetősségétől függ; nyilatkozásuk heve egyes esetekben a közbejövő vágyak által élesztetik. A vágyak hevesége az érzetek élénkségével jár, és azokat szintúgy mint a szemléletekből keletkező érzeteket, figyelmünket tárgyaiktól elvonva, gyengíthetjük.

Főlebb emlitém, hogy az ösztön az érzéki végrehajtó tehetséget, az állati tetterőt alapítja; e tetterő az állati tevé

kenység középpontja, melyre az érzéki felfogásnak irányai, a szemlélés és érzés vonatkoznak, s neki segédül szolgálnak. Ekkép az érzékiséggel felruházott lélek oly hatalommal bír, melynél fogva szemléletei, érzetei és ösztönei által szerves testét czélszerű mozgásra indítván, azt eszközül használja életcéljainak kivitelére. Az érző léleknek e hatalma, mely az idegek és izmok tevékenységéhez van kötve és ez által korlátozva, állati önkénynek (*arbitrium brutum*) neveztetik.

Figyelemre méltó azon befolyás, melyet az állati önkény a testnek különféle szerveire gyakorol. Erre nézve azt tanúsítja a tapasztalás, hogy az állati önkénynek leginkább a külső íztagok hódolnak; ellenben a belső szervek működései, úgymint a szívütés, vérkeringés, emésztés, a nyál, epe, hughy elválasztása, önkénytelenül mintegy külső hatalomtól vezettetve, mennek végbe.

A szóban levő önkényre vonatkozólag azt fedezte föl a lélektan, hogy a testnek szervei közül némelyek a szemlélő tehetséggel állanak közelebbi viszonyban, mások pedig az érző tehetséggel. Tények bizonyítják, hogy a szemlélő tehetőség sajátlag a külső íztagokra, továbbá a beszédszervekre, végre a tápszerek felvételét és a fülemésztett szerek kiürítését eszközölő készülétekre vonatkozik. Ellenben a beleknek, a szívnek, tüdőnek és az elválasztó szerveknek életműködései az érző tehetséggel vannak szorosabban összekötve. Nevezetes az, hogy az állati önkény vezérlete alatt épen azon szervek állanak, melyekre a szemlélő tehetőség vonatkozik evvel szemközt azon életműködések, melyek egyedül az érző tehetséggel vannak szövethetve, az állati önkénynek befolyását nem tűrik. Ezen ügynek felvilágítására szolgáljanak e következő lélektani tények.

Köztapasztalás az, hogy a külső íztagok, például kezek, lábak mozgalmairól, föltéve azoknak épségét, mindenki, ezek közt a vak ember is, biztos tudomást szerez. Nem különben tisztán értesülünk a beszédszervek mozgalmairól még akkor is, midőn leghalkabban beszélünk. Hogy eszmélés állapotában az evést, ivást, kiürülést tudva végezzük, bebizonyításra nem szorúl. Már pedig kétséget nem szenved, hogy testi szervezetünk rendes állapotjában a kezek, lábak, szemek

külső beszédszervek használata, továbbá a táplálkozási és kiürülési cselekvény az állatnak önkényére van bízva.

A ki önmagára figyel, észreveszi azt is, hogy a testnek belső szervei, a szív, tüdő, bél, máj, vese, az állati önkénytől függetlenül működnek. De valamint az említett szervek hatásköréből az önkény ki van zárva, úgy a szemlélő tehetség is. Ellenben tény az, hogy az életfolyamat és az érző tehetség közt benső szövetség létezik, minélfogva állapotjaikat egymással közlik. Tapasztalásból tudjuk, hogy az érző lénynek életszükségletei és veszélyei, a testi erő növekedése és fogyatkozása, az életműködések élénksége és megakadása, végre a szerveknek kórságos állapotja, érzetek által jelentkeznek. Bizonyos továbbá az, hogy az érzetek nagy befolyást gyakorolnak az életműködésekre. Erre vonatkozólag tapasztaljuk, hogy szabályszerűleg a kedves érzetek élesztőleg, a kedvetlenek leverőleg hatnak. Ki nem tudja, hogy a kőj érzete az idegeket és izmokat élénk mozgásba hozza, ellenben a kínos fájdalom zsibbasztja azokat? E tényekből világos, hogy az érző tehetség az élettevékenységgel van szövetkezve.

Figyelmet érdemel azon tapasztalati adat, hogy az érzetek az állati hangot módosítják. Nem tekintem e helyen a tagolt hangok alakulását, mely az értelemnek műve, csak a a hangoztatást veszem figyelembe. Hogy a hangoztatás változatossága a változó lelki hangulatnak eredménye, kétséget nem szenved. A különféle hangejtés, a tiszta és tompa, a durva és gyengéd hang, ennek emelkedése egész a kiáltásig, és leszállása a fohászig, különnemű lelki megindulást fejez ki. A hang és érzet egybevetése tudtunkra adja, hogy azok közt rokonság létezik. Innét van, hogy a hangok, emberekben különösen az ének, az érzeteknek leghívebb tolmácsa. Ebből értelmezhető az, hogy minden érzetnek, a kedvesnek és a kedvetlennek, sajátos hang felel meg. E tényt figyelembe vette az újabbkori zenészet, és czélszerűleg felhasználta.

Az érzeteknek hatásáról levén szó, említetlenül nem hagyhatom azon köztapasztalást, hogy az érzetek az arcban, különösen a szemben tükröződnek. Az arcznak színváltozása, az izmoknak játéka és vonaglása, a szemnek lángja vagy

zord tekintete, a homlok derűtsége vagy ránczba szedése, az érzeteknek látható nyilatkozása.

Mind ezeket figyelembe véve látjuk, hogy az állati önkény alá tulajdonkép a külső iztagoknak mozgalmi vannak helyezve. Ily önkényű tevékenységben az érzet az ösztönző, a szemlélet pedig a vezérlő tényező : az előbbi megindítja a testmozgatást, és az arra kellő izomfeszítést eszközözi ; az utóbbi a tevékenységet irányozza és a körülményekhez alkalmazza. Ebből következik : hogy csak azon tett állatilag önkényű, melyben mind a két tényező, úgymint az ösztönző érzet és a vezérlő szemlélet, vesz részt. Ilyenmű tetteket állatok és emberek végeznek, az utóbbiak az által az állatokkal közös érzékiségeknél fogva ; milyenek a különféle tagmozgatások a tápszeres keresésében és azoknak felhasználásában valamint azon tagmozgatások, melyek a járást, ugrást, futást, úszást eszközözik.

Ezekon kívül vannak oly tagmozgatások, melyeket úgy szólván egyedül az ösztönző érzet visz végbe, például midőn kezünk hegyes vagy égető testtel érintkezve ösztönszerűleg visszarántja magát. Ilyenmű tagmozgatás is a lelki tevékenység szüleménye, s e tevékenységnek az izomerő feletti hatalmát tünteti ki ; azonban az efféle mozgást nem tartjuk önkényűnek a szó szoros értelmében, mert a felvilágosító és vezető szemlélet nem kíséri.

Az állati önkényt nem kell felcserélni az emberivel, mely az embernek mint érzékileg eszes lénynek sajátja, s azon hatalmát teszi, miszerint célokat tűzhet ki és az eszközök közt választhat. E hatalom szabad akaratot nyilatkoztat, ellenében az ösztönszerű tevékenységnek, melyet határozott életcélok vezetnek, oly célok, melyek a testi élet fentartásán túl nem emelkednek,

Az ösztönszerű tevékenységre kell az állatoknak azon tetteit is visszavezetni, melyeket a lélektanárok különneű műösztonnek tulajdonítnak ; milyenek : a hód épületei, a méh sejtjei, a madarak fészkei, a fenevadak cselei. E tetteket az oktan állatok a szemléletek, érzetek és ösztönök vezetése szerint végzik, mit azon eljárás tanusít, miszerint az ugyan azon nemhez tartozó állatok egyenlő és változatlan módon

hajtják végre azokat; továbbá ama tettek nyilván mutatják, hogy a szerves élet céljaira szorítkoznak.

Az érzékiség fejtegetéséből kiviláglik, hogy az ösztön-szerű tevékenység, az úgynevezett állati önkény, sokkal magasabb hatalmat fejt ki a pusztá testi szervezésnél, a növények életénél, mely egyedül a test alakításával foglalkodik, és semmi jelét nem adja sem az érzésnek, sem az önkényű tagmozgásnak. Az állat tehát a növénytől lényegileg különbözik: e különbséget az állatnak azon sajátja teszi, miszerint élete szükségletei és veszélyei érzetek által jelentkeznek, és ezek által vezettetik életföladatának teljesítésében.

Ha a tudomány szintűgy, mint a közértelem, csak azon lénynek tulajdonít lelket, mely érezni tud, és ezen érzetek által vezettetve testét önkényileg mozgatja, úgy a növényben lelket, tulajdon értelmében véve el nem ismerhetünk. Igaz, hogy a növénynek, mint szerves lénynek, azon kiváló eszmei hatalma van, miszerint belső célzt valósítván, önállóságát tettelegessíti; azonban a növény azon hatalmát, melyet gyakorol, nem látszik érezni, mert semminemű érzetet nem fejez ki; következőleg a növény nem bír önérzettel, tulajdonképi lelki állapottal, nem bír tehát való lélekkel. Nehogy ezt pusztán állítani látszassam, azon lélektani tényre hivatkozom, mely szerint minden egyes érzet az önérzetet teszi fel és abban pontosul össze. Az érzet, mint már fejtegettem, az által különbözik a szemlélettől, hogy szemléletben a lélek a beható tárgyra, ennek tulajdonságaira tekint, érzetben pedig öntevékenységet veszi számba, és a mint a behatás a lélek tevékenységének kedvez vagy ellenére van, úgy kedvesen vagy kedvetlenül illetetik, és ezen lelki hangulat az érzetet képezi; miből világos, hogy minden érzet a lélek öntevékenységre vonatkozik, általa tehát a lélek önmagát érzi. Ha kétségtelen tények igazolnák, hogy a növény érez, úgy ennek önérzetet, lelki állapotot, tehát lelket kellene tulajdonítani, de ily tények hiányzanak.

Azokkal, kik úgy vélekednek, hogy a test szervezését eszközölő eszmei hatalom a természetetörénél sokkal fönségesebb lényre mutat, s hogy ezt megkülönböztetés kedvéért léleknek lehet nevezni, e nevezet felett nem vitázok; csak arra figyel-

meztetem őket, hogy ezen lény hatalmát nem érzi; nincs tehát önérzete, nincs való lelki tevékenysége, minélfogva csak szervező lény, nem érző lélek.

Az állatokat, a mennyiben érzést nyilvánítanak, annyi ban oly élő lényeknek kell tartanunk, melyek érző lélekkel bírnak. Minthogy az oktan állatnak tevékenysége a test szervezésére szorítkozik, azt lehet következtetni, hogy az állati lélek az érzékiséggel együtt a szervezési tehetséggel, az úgynevezett életerővel van fölruházva. Azonban meg kell vallanom, hogy az érző lélek és az életerő közti viszony azon bölcsészeti föladatoknak egyike, melyeket teljesen megfejtetni eddigelé nem sikerült. Elég tudni, hogy a szervezési tehetség, szintúgy, mint az ösztönszerű tevékenység, kiváló eszmei hatalmat nyilatkoztat; miből következik, hogy az állatnak belsejét, való lényegét teszi, azon különbséggel, hogy a szervezési tehetség közös az állatnak a növénynyel, az érzékiség pedig és ennek tényezője a lélek az állatnak sajátja.

Végyszóul kijelentem, hogy a fejlődés elve, mely értékesemnek vezéreszméül szolgált, továbbra is kalauzom lesz lélektani nyomozásomban.
